

Видин – арена на политически амбиции между Византия, Унгария и Българското царство в периода XI–XIII в.

Атанас Бояджиев

При завладяването на ранносредновековната българска държава (края на 1018 г.), Бъдин и прилежащата му територия се намират повече от едно десетилетие под византийска власт.

Още през това първо десетилетие на новата власт, в политическото развитие на града настъпват значителни промени.

От оскъдните извори¹ за Бъдин от този период получаваме данни по-скоро за неговата религиозна организация и развитие, които несъмнено оказват положително въздействие и върху политическия му живот. Към тези извори отнасяме двете грамоти на император Василий II (976-1025),² които се явяват и най-ранни извори за този период. Те отразяват включването на града към Охридската архиепископия, но също така съдържат важни сведения за неговото привилегировано положение.

В тях се говори, че главната заслуга за издигането на града е на Бдинската епископия: „... ми стана най-полезна и предана, понеже ми отвори пътищата за странатата и трябваше да получи ...по-голяма награда и да бъде възвисена над най-заслужилите. Но за да не надмине и да не се постави над архиепископа, дадохме и равно число клирици и парици с тия на архиепископа.”³

Така в резултат на имперската грамота Бъдин получава достойно място и запазва доминиращо значение не само като градско средище, но и на

¹ Това са две от грамотите на император Василий II, издадени съответно през 1019 г. и 1020 г., отнасящи се за организацията на българската църква и приобщаването на града в обсега на Охридската архиепископия. За тях вж: **Снегаров, Ив.** История на Охридската архиепископия. От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците. Т. I, С. 1995. 52-63.

² **Sigilla Basilii II** - ГИБИ Т. VI, С. 1965. 45.

³ **Пак там**, с. 45; **Ioannis Scylitzes**. Synopsis historiarum, с. 282; **Иванов, Й.** Български старини из Македония. София, 1931. 557.

важен епископски център, обхващащ значителен по своите размери диоцез, какъвто са имали и епископите на Охрид, Средец и Ниш.⁴

До началото на 20-те години на XI в. за Бъдин (в административно и политическо отношение) се знае сравнително малко. Непосредствено след установяването на византийска власт (в началото на 1002/3 г.) той се превръща в основен административен и политически център за северозападните български земи, като тази роля той е изпълнявал до завладяването на Белград и Срем през 1018 г.

Липсват данни за това кой е управлявал града, но на фона на стратегическата си роля, която е изпълнявал в конфликта със Самуиловата държава, вероятно начело е бил имперски военачалник, ползващ се с доверието на Василий II.

За времето преди установяването на византийската административна власт над българските земи е засвидетелстван единствено Константин Диоген.⁵ След назначаването си за архонт на областта,⁶ той съсредоточава в Бъдин цялото военно и административно управление,⁷ което впоследствие измества в Белград (1018-1019). Причината за това е неговото по-добро стратегическо местоположение. Именно от тук той ръководи военната операция по ликвидирането на последната свободна българска територия - Срем, начело със Сермон [*Уесмюх*]⁸ като се обявява и за: "...Самовластен господар на тамошните области."⁹

След окончателното завладяване и на най-западната българска територия, император Василий II назначил заслужено, според византийските автори, Константин Диоген за управител на тази ново придобитата

4 **Божилков, Ив. и Гюзелев, В.** История на Средновековна България VII –XIV век. Т. I, София, 1999. 324; История на България. 413.

5 **Ников, П.** Съдбата на северозападните български земи през средните векове. БИБ №1, 1930.119; **Николов, Г.** Централизъм и регионализъм в ранносредновековна България, София, 2005, с. 150; **Литаврин, Г.** България и Византия (XI - XII век). С. 1987. 207.

⁶ **Ioannes Scylitzes.** Historia. 298.

⁷ **Ангелов, Д.** Политическа история на Византия, София, 2013. 153.

⁸ За него вж: **Дуйчев, Ив.** Последният защитник на Срем в 1018 г. - ИИИ, 8, 1960. 309-321; **Ферјанчић, Б.** Сирмијум у доба Византије. - В: Сремска Митровица. Сремска Митровица 1969. 50 - 51; **Историја Београда.** Т. I. 125; **Николов, Г.** Централизъм... 150.

⁹ **Ioannes Scylitzes.** Historia. 298.

територия.¹⁰ С назначението си той получава и титлата “архонт” (стратег) на северозападните български земи, а именно полисите Белград, Браничево и Срем – до поречието на р. Тимок.¹¹

В началото на 20-те години на XI в., в административно отношение, Бъдин бил включен към вече съществуващата тема Паристрион.¹²

Интересен е фактът, че Константин Диоген съвместява в началните месеци, (близо година) от своето управление две длъжности - архонт на града и управител на областта. Това се дължи на обстоятелството, че Византия забавя администрирането на тези най-отдалечени части от империята, тъй като те били под военно напрежение. Разбира се, това до голяма степен е резултат от военните действия, които се провеждали в поверената му територия и затова той изпълнявал, както гражданското управление, така и ръководството на военните части.

Близо година по-късно, императорът делегирал вече официално съществуващите до тогава правомощията на Константин Диоген, назначен вече за “архонт на тамошните земи”,¹³ който останал на този пост до началото на 1026 г., когато получил повишение и станал дук на (Тема) България.¹⁴

В историческата наука все още няма единно мнение, относно точната датировка за включването на северозападните български земи, в частност Бъдин и неговата област, в границите на тема Паристрион (*Парадунавон*) и по-важното - какъв е бил първоначално нейният териториален обхват на запад.¹⁵

Изворите от втората половина на XI в., отразяващи избухналото в северозападните земи въстание на Георги Войтех (1072-1073) ни посочват границите на тема Паристрион на изток, достигала до поречието на р.

¹⁰ **Николов, Г.** Централизъм, с. 150; **Литаврин, Г.** България... 207-209, 289.

¹¹ За различни хипотези относно територията подвластна на Константин Диоген до началото на 20-те години на XI в., вж. изложението на: **Калић - Мијушковић, Ј.** Византијски погранични град у XI веку. - В: Историја Београда. Стари, средњи и нови век. Т. I. 125.

¹² За темната организация на новозавладените български земи вж: **Божилев, Ив. Гюзелев, В.** История, с. 343 - 359; История на България. Т. III. 23 - 24.

¹³ **Ioannes Scylitzes.** Historia. 94.

¹⁴ **Божилев, Ив. Гюзелев, В.** История... 357.

¹⁵ Пак там, 356 - 359.

Тимок, включително Бъдин и Бъдинска област. Тази информация се потвърждава и от известията на византийския автор Никифор Врений, описващ действията на: „ *славяните (т. е. българите), които отхвърлили ромейското иго, като опустошавали и грабели всичко, като оставили в бедственото положение намиращата се по това време тема Сирмий и земите, лежащи около река Сава, както и градовете покрай Истър (Дунав) до самият Видин.*”¹⁶

Както се вижда от направеното уточнение, авторът, който е съвременник на тези събития, ясно разграничава границите между двете теми – фиксирайки ги до територията на Бъдин, която била част от друга българска тема - Паристрион (*Парадунавон*).¹⁷

Като цяло, настъпилите административни промени в началния период на византийската власт, не оказали съществени изменения върху развитието на Бъдин. Той запазил своите функции на погранично селище, изпълняващо същите задачи от предходния период. Основните задачи били свързани с охраната на бродовете и възпиране на евентуално унгарско нападение срещу новата византийска власт. Постепенно градът навлязъл в период на застой и упадък, което се дължи на засилващата се политическа роля на останалите приближени полиси - Срем, Белград и Браничево, спрямо Унгария в стратегическо по-добро им местоположение.

Мястото на града в отношенията между Византия и Унгария през XII в.

За положението на града от този период до първата четвърт на XII век, не се знае почти нищо. Единственото фрагментарно сведение от този период ни е оставено от Анна Комнина – дъщеря на византийския император Алексий Комнин.

В своето произведение, описващо политическата история на империята, Комнина ни разказва за напрежение по Дунавската граница през 1114 г., като споменава и Бъдин : „ *някъкъв човек дошъл в Константинопол*

¹⁶ Nicephori Bryenii. *Historia*. 115; Ioannis Cinnami. *Historia*. 251.

¹⁷ Божилков, Ив. Гюзелев, В. История... 357; Димитров, Хр. Българо-унгарските отношения през Средновековието, София, 1998. 98-99.

*откъм Дунав и съобщил, че куманите са преминали реката, императорът без да се бави изобищо, събрал наличните войски и се отправил към Дунав. Когато стигнал до Бъдин и не намерил варвари, които, когато се научили за пристигането на самодържеца, успели да преминат обратно реката, той веднага отделил смели войници и им заповядал да започнат преследване на варварите ... и те ги преследвали три денонощия ...*¹⁸

От това сведение можем да направим извода, че градът е подлаган на чести варварски нахлувания от север, което предопределя трудна съдба на местното население. Въпреки, че е опорен пункт (от там се контролирали околните области) за византийската власт в региона, това не е спирало кумани и варвари в своите набези. За тежкия живот на местното население в Бъдин научаваме, макар и повърхностно от „Географията на Идриси“.¹⁹

Арабският географ Идриси ни дава сравнително кратка характеристика на Бъдин, които по думите му бил: „*голям град на Дунава*“. Разбира се, нужно е да отбележим, че неговата творба е необходимо да се възприема повече като търговски указател. Трудът му е бил предназначен да ориентира и спомага италианските търговци в кои градове и центрове е могло да се закупят зърнени храни, стока, която през този период ги е интересувала най-много.²⁰ Именно това е критерият по който Идриси съставя своя указател.

На базата на сведенията от тези извори, можем да обобщим че градското стопанство и социалния живот на Бъдин, които били с ясно изразено земеделска ориентираност, се подчиняват на общите тенденции характерни за средновековния феодализъм. Голяма част от населението, съставено от зависими жители (парици), сред които пък преобладават основно представители от българската етническа и социална структура, образували основното ядро на градската и областна агломерация.

Макар ролята и значението на Бъдин в новите политически условия да нараства трябва да отбележим, че градът преживявал продължителен

¹⁸ **Annae Comnenae. Alexias.** – ГИБИ Т. VIII, С. 1972. 138 - 139.

¹⁹ **Недков, В.** България и съседните и земи през XII в. според географията на Идриси. София, 1960.

²⁰ **Лишев, Стр.** Географията на Идриси като исторически извор за българските градове през XII в. София, 1973. 80.

упадък. Непосредствената му близост с унгарското кралство, постоянните нападения от север оказват негативно влияние върху социалното му развитие.

Постепенно, към средата на XII в., Бъдин възвръща своето значение и статут на “имперски град”²¹ със средишни функции в управлението на териториите по Средният Дунав. Неговата роля като съществен фактор, макар и не пряко, е засвидетелствана в изворите от този период във връзка с продължаващото противопоставяне между Унгарското кралство и Византия.

Пълното политическо и военно надмощие на империята продължава до 1167 г. Интересен с един епизод от войната, в който Бъдин не само се споменава, но и заема пряко участие в последвалите събития.

През пролетта на 1164 г., в хода на поредното византийско настъпление насочено към Сремската област, византийските войски достигат до Бач.²² Маджарите, опитвайки се да си възвърнат с военна сила Срем и областта, през пролетта на 1166 г. предприемат мощно контранастъпление. Император Мануил I Комнин (1143-1180) по думите на хронистите, изпратил срещу тях три армии. Поне една от тях, използвала като опорна точка за своето съсредоточаване територията на Бъдин. От тук, тя преминава Дунав и през Трансилвания се отправила към унгарските територии.²³ През следващата година – 1167 г. в битката край Земплин, византийците не само нанесли съкрушително поражение на маджарите, но и затвърдили политическата си хегемония в региона, продължила до смъртта на императора през 1180 г.

Последвалия стабилен мир, между маджарите и империята бележи един относително мирен и спокоен период в региона, който се оказал ползотворен и за Бъдин, и продължил до средата на 90-те години на XII в. Трябва да отбележим, че въпреки липсата на конкретни сведения през този период, градът до голяма степен, бавно се завръща към нормалния си ритъм на живот.

²¹ Койчева, Е. Първите кръстоносни походи и Балканите. София, 2004. 37.

²² *Ioannis Cinnami Historia*. 187.

²³ Димитров, Хр. Българо-унгарски отношения... 103.

Това е последното известие от времето, в който Бъдин е под византийска власт за да последва присъединяването му към пределите на възобновеното българско царство.

До края на XIII и началото на XIV в. съдбата на града ще бъде обвързана с политическото развитие не само на българската държава, но и на отношенията с унгарци, сърби и различните проявления на сепаратизъм в северозападните части по поречието на Средният Дунав.

Отминава един труден и изпълнен с важни политически събития период през който градът макар и трудно оцелява. Изложен на чести нападения и жестоки опустошения, в условията на чужда власт, той запазва макар и трудно българският си характер в продължение на близо два века. Същевременно, опустошенията дават значително отражение върху етно-политическия облик на града и района през този период и съществено го променят. Установяването на куманите, постепенно изменят визията на Бъдин, който все по-често ще се разглежда като мултиетническа конгломерация, но с ясно изразена българска идентичност.

Видин в навечерието на възобновяването на българската държава (краят на XII в.)

Периодът, от последната четвърт на XII в. до първото десетилетие на XIII в., по своята политическа динамика на Балканите, може да се характеризира като изключително интензивен и наситен със събития. Измененията, които настъпват, дават значително отражение върху всички сфери и области на политическия, социалния и икономическия живот на средновековното общество и самия град Видин.

Към средата на 80 - те години на XII в., Византия навлиза в период на дълбока политическа криза и упадък, белязан както от вътрешни, така и външнополитически проблеми и сътресения.²⁴ Слабостта на Империята, се изразява в различни измерения и проявления, които оказали значително

²⁴ По този въпрос вж.: **Острогорски, Г.** История на Византийската държава. София, 1998. 509-513; **Ангелов, Д.** Византия - политическа история. Стара Загора, 1994. 230-232; История на България. Т.III, София, 1982. 117-118; **Макк, Ф.** The Arpads and the Comneni. Political Relations between Hungary and Bizantium in the 12- th century. Budapest, 1989, p. 176 - 179.

влияние върху политическото развитие на Видин през този период. Най-важното събитие, имащо пряко отношение към настоящата тема, несъмнено е възстановяването на средновековната българска държава от Асен I (1190 - 1196) и Петър (1185 - 1190;1196) през 1185 г.²⁵

Надигането на българите в земите между Стара планина и р. Дунав, заварва Видин в интересна и дори спорна от историческа гледна точка ситуация. Разположен сравнително далеч и периферно спрямо политическия център на въстанието, Видин, чрез своя епископ, заема активна роля в легитимирането на Асеневци при противопоставянето им с Византия.

За да изясним ситуацията със статуса на Видин и ролята на неговия епископ в изложените събития е наложително да се обърне внимание на следните обстоятелства:

В началото на своята борба, братята Асен и Петър си поставят като основна цел укрепването на своята власт, като отстояват българската независимост в границите на днешна Мизия²⁶ и по специално североизточните части (съвременните граници на България, сключени между Стара планина и Дунав). Разбира се, те не изключват от своите политически планове и присъединяването на всички територии, населявани с българско население към пределите на Българската държава, в това число и Видин. Възпиращите моменти при реализацията на тези цели обаче били очевидни, и най-вече:

На първо място това била самата Византия, която въпреки очевидната си слабост притежавала значителен потенциал и ресурси, за да попречи на едно такова надигане и консолидиране на българите в техните етнически граници от периода на ранносредновековна Българска държава.

На второ място, трябва да отбележим също така факта, че Видин и областта, наред със стопанското и икономическото си значение, имали и важно военностратегическо местоположение за самата Империя.²⁷ През

²⁵ За тях и въстанието вж.: **Божилков, Ив., Гюзелев, В.** История... 421- 440; История на България... 118-125; **Божилков, Ив.** Фамилията на Асеневци (1186 –1460). Генеалогия и просопография. С., 1994. 27 - 68.

²⁶ История на България... 123

²⁷ **Ников, П.** История... 7

Видин, Византия осъществявала най-пряката и бърза връзка със своя съсед и съюзник – Унгарското кралство.

По силата на договор, скрепен с династичен брак,²⁸ тази област се превръщала в свързващото звено на един мощен съюз и потенциална заплаха за българите, което е видно и от самите извори.²⁹

Немаловажни били процесите, свързани с присъединяването на Видин към българската държава и за самата Унгария. Въпреки установените династични връзки с Империята, тя гледала с изострено внимание и интерес развитието на политическите процеси и обстановката на юг от река Дунав. Дългосрочните цели, които Унгария си поставяла относно Видин и българските земи на северозапад били тяхното завземане и приобщаване.³⁰

Така при създалата се обстановка било очевидно, че въпросът за присъединяването на града към българските предели, ако не невъзможен, то на този етап не можел да бъде реализиран бързо, а постепенно и плавно, съобразно политическата конюнктура.

До средата на последното десетилетие на XII в. няма съмнение относно съдбата на северозападните граници на Империята.³¹

Безспорно, те се разглеждат като съставна и неделима част от нейната територията, което се потвърждава и от повечето извори от този период. Колебанията започват, когато трябва да се определи ролята на видинския епископ в събитията, свързани с интронизацията на Асеневици – до и след 1195 г.³² Поставя се въпросът, дали Видин и областта с нейните жители, са останали още известно време под византийска власт или са се присъединили към борбата за възобновяването на Българската държава още в началния период.

²⁸ Император Исак II Ангел (1185-1195) бил женен за Маргарита, дъщерята на унгарския крал Бела III, който отстъпил като зестра териториите на Белградската и Браничевската област; По-подробно по въпроса вж. **Ников, П.** История, с. 7 - 8.; Към историята на северозападните български земи. – СпБАН, 16, 1918, 121-122.

²⁹ **Nicetae Choniates.** Historia.

⁵⁸ По този въпрос вж.: **Димитров, Хр.** Българо – унгарските... 110-114.

³¹ За различните становища по този въпрос вж.: **Петров, П.** Към въпроса за освобождаването на Видинска, Белградска и Браничевска област от Византийско иго и за присъединяването им към втората българска държава. ИПр II, 1957. 84-92.

³² **Петров, П.** Към въпроса... 84 - 92.

***Включването на града в пределите на Българското царство
(краят XII – началото на XIII в.)***

Петър Ников, който е най-добрият познавач на средновековната историята на Видин и северозападните български земи през този период, като цяло няма твърда позиция относно принадлежността на Видин и неговата област в периода от 1185 г. до след 1195 г.³³ Първоначално той смята, че след детронацията и ослепяването на Исак II Ангел (1185-1195), унгарците се възползвали от създалата се ситуация и заграбили Белград и Браничево, а византийците запазили Видин, който задържали под своя власт чак до началото на 1202 г.,³⁴ когато той станал отново български.

По-късно Ников доразвива тази теза и застъпва схващането, че въпросните области останали в пределите на Византийската империя чак до 1201 г., когато: ” цар Калоян (1197 - 1207) наложил на Византия да му отстъпи областта и северозападните български земи - Белград, Браничево и Ниш.”³⁵ Противоречието, в което Ников изпада още повече се задълбочава, когато обнародва писмото на охридският архиепископ Димитър Хоматиан (1216 - 1234) до митрополита на Корфу Василий Педиадит и Синодален акт на същата църква от 1218 - 1219 г. Поводът е каноничността на търновския епископ, възведен в епископски сан от видинския епископ (1186 г.), който по - късно бил умъртвен от българите - понеже се бил отметнал.³⁶

Малко по-предпазлив, но застъпващ същата теза е В. Златарски, според който, българското царство отвоювало северозападните области (включително и Видин) от унгарците чак към началото на 1204 г.³⁷

На коренно противоположна позиция на изложеното до тук, в по ново време, застава друг наш виден медиевист и познавач на северозападните български земи през Средновековието - П. Петров.³⁸

³³ За различните му позиции вж.: **Ников, П.** История.. 7. и **Ников, П.** Съдбата... 122 -123.

³⁴ **Ников, П.** История... 8

³⁵ **Ников, П.** Съдбата... 122.; **Николова, Б.** Неравният път на признанието. С., 2001.

Устройство и управление на българската православна църква (IX – XIV в.). С., 1997.

³⁶ **Ников, П.** Принос към историческото изворознание на България и към историята на Българската църква. – СпБАН, 20, 1921. 22; **Николова, Б.** Неравният път на признанието. София, 2001. 90 - 91; Устройство и управление на българската православна църква (IX - XIV в.). София, 1997. 22; **Димитров, Хр.** Българо-унгарските... 113.

³⁷ **Златарски, В.** История на българската държава през средните векове. София, 1994. 150.

В своята студия по този въпрос авторът, развива тезата, че градът се присъединява към пределите на Българското царство не по-рано от 1195 г., като се аргументира и обосновава убедително на логическа основа, привеждайки като доказателство една унгарска грамота – препис от 1261 г.,³⁹ което днес в основни линии се приема безкритично от повечето български историци.⁴⁰

Според него през 1195 г., след смяната на властта в Константинопол, очевидно унгарците не успели да подпомогнат своите съюзници-византийците, тъй като били отблъснати от българите.

*“Останалите без сериозна защита, областите на Видин, Браничево и Белград били освободени .. и присъединени към българската държава.”*⁴¹

Казаното до тук, се приема и от унгарските историци,⁴² които предпочитат или да не говорят за това събитие, или да отбележат само, че през 1195 г. крал Бела III (1173 -1196) се опитал да помогне на своя зет император Исак II Ангел, но армията му била разпръсната.

Макар че П. Петров не приема напълно безкритично информацията от грамотата, касаеща успехите на унгарците срещу българите, несъмнено тя показва интересни факти.

Очевидно на първо място е фактът, че унгарците предприемат военни действия на юг от р. Дунав, в интерес, най-вероятно, на Византия, съгласно сключеното по-рано (между 1192-1193 г.⁴³ близо до Белград) споразумение между двамата императори, за което сведения дава и Н. Хониат.⁴⁴ Тук обаче, не може да се изключи напълно и възможността, унгарците да предприемат и самостоятелни военни действия, с цел защита на стратегическите си интереси отвъд р. Дунав. Тази теза звучи много по-убедително и

³⁸ Петров, П. Към въпроса... 84 - 92.

³⁹ Пак там., 89.

⁴⁰ Божилков, Ив. Белота-български властител от началото на XIII в. - ИПр., XXXIV, №1, 1977. 80-81; Димитров, Хр. Българо-унгарските... 114-115.

⁴¹ Петров, П. Към въпроса... 90

⁴² Тук П. Петров е привел мнението на: Balint, H. Magyar tortenet. T. I, Budapest 1935, p. 415. [Цит. по: Петров, П. Към въпроса за освобождаването... 90; Същото мнение застъпва и Димитров, Хр. Българо – унгарските... 114-115.

⁴³ Makk, F. The Agrads and the Commeni., p.179; Димитров, Хр. Българо-унгарските... 114-115; Историја Београда. Т. I. 139-140.

⁴⁴ Nicetas Choniata. Historia. 43

аргументирано. Това е можело да стане само в резултат на едно мощно надигане от страна на българите в северозападните области, срещу чийто „бес“⁴⁵ унгарският крал е решил да изпрати своята войска.

Този епизод трябва да бъде отнесен по време, скоро след срещата на двамата владетели и в хронологическите граници на периода между 1193 и 1194 г. Изглежда, в хода на тази кампания унгарците срещнали сериозен отпор от страна на местното българско население и вероятно претърпели значителни поражения. Това се потвърждава косвено и от съдържанието на самата грамота, в която се казва, че споменатият граф Нарад, дошъл: „...на помощ от Австрия с ценна военна сила.“⁴⁶ Въпреки своите „значителни успехи“ като цяло, очевидно кампанията не постигнала очаквания резултат и северозападните земи, включително и Видин, не били трайно завоювани от унгарците. Всичко това пряко индикира възможността той да е бил освободен от българите и да се е намирал под тяхна власт.

Каква е била неговата съдба през следващите няколко години е трудно да се определи. Очевидно обаче, с цената на много жертви и усилия той останал в български ръце, което се потвърждава косвено и в един друг документ - грамота от 1198 г. на император Алексий III Ангел, описващ търговските привилегии на венецианците в този район.⁴⁷ От нейното съдържание е видно, че през ноември 1198 г. империята претендирала, че владее: „*Ниш и Браничево*“, заедно с „*Триадица, Велбъжд, Скопие* (с цялата географска област Македония), *темите Загора, Тракия и Македония*, но без Северна България - „*Мизия, включително Видин, а също и Белград.*“⁴⁸

Макар този документ да се приема с определени резерви от отделен кръг историци,⁴⁹ несъмнено той показва нещо много интересно. Съдържанието на този хрисувул от 1198 г., не дава точен и статичен поглед

⁴⁵ **Codex diplomaticus patrius Hungaricus**, p. 9 - 10.

⁴⁶ Пак там, p. 9 - 10

⁴⁷ **Chrysobulum, datum Venetiae ab imperatore Constantinopolitano Alexio III Angelo novembri A. MCXCVIII**. - В: Гюзелев, В. Венециански документи за историята на България и българите от XII - XV в. № 18, 2001, с. 10.; **Dolger, F.** Regesten der Kaiserurkunden des Ostromischen Reiches von 565-1453. T. I, Munchen- Berlin 1925, p. 104 - 105, № 1647. [Цит. по: **Димитров, Хр.** Българо-унгарски... 114.].

⁴⁸ **Димитров, Хр.** Българо - унгарски отн... 114.

⁴⁹ Пак там, 114. бел. 3.

на района. Той отразява до голяма степен по-скоро динамиката и моментното състояние на борбите, които се водят в областите около р. Дунав и целия северозапад като цяло. Тази част от полуострова в много отношения е една от ключовите територии, чийто граници в период от края на XII и началото на XIII в. са бързо променящи се в политическо отношение.

Важен е и фактът, че Видин едва ли би могъл да играе съществена роля, без да се отчита взаимовръзката, която той оказвал, като свързващо звено между центъра и периферните области като Белград и Браничево. Нужно е да отбележим преекспонираното място и роля на Браничево и неговият политически живот, в началото на XIII в., не само по отношение на видинската област, но и на целият северозапад като цяло.

Владението на Белота в българския северозапад

За историята на това владение и ролята на нейният управител - българският княз Белота [*Belota princeps*] ние знаем от малкото съществуващи извори,⁵⁰ които са представени в няколко значими публикации.⁵¹ Тук няма да се спираме подробно върху постановката на проблема, свързан с появата и произхода на този владетел и неговото място в българската средновековна история.⁵² Ще отбележим само, че по същото време (1198 г.) или малко след като бил издаден споменатият хрисувул на Алексей III Ангел,⁵³ като български наместник в северозападните български земи – Браничево,⁵⁴ се бил установил споменатият вече княз [*princeps*]

⁵⁰ Тук се привежда основно кореспонденцията между цар Калоян и папа Инокентий. За нея вж.: **Innocentius III Papa**. Epistolae. - ЛИБИ Т. III, София 1965. 315; Вж. също: **Дуйчев, Ив.** Преписката на папа Инокентий III с българите. Увод, текст и бележки от Ив. Дуйчев. ГСУ ИФФ, LXXXVII, 3, 1942. 26-27.

⁵¹ **Божилков, Ив.** Белота... 71-81; **Николов, Г.** Сепаратизмът... 101-102; Етапи на сепаратизма в Българското царство. (края на XII - началото на XIV в.). - В: Acta Musei Vamensis III, 2005. 71-73; Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII - началото на XIII в.). София, 2011. 183 - 190.

⁵² От по-новите и обобщаващи публикации внимание заслужава: **Николов, Г.** Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (края на XII - началото на XIII в.). С., 2011.

⁵³ Вж. тук бел. 24.

⁵⁴ За друго мнение по въпроса вж. **Гюзелев, В.** Папството и българите през Средновековието. П. 2009; **Димитров, Хр.** Българо – унгарски... 114, 117-120.

Белота.⁵⁵ Очевидно противоречието, в което влизат посочените сведения, на което обърна значително внимание в своята монография и Хр. Димитров.⁵⁶ Въпреки това, не може да се изключва напълно възможността, хипотетично Видин да е бил ако не основен, то вероятен административен център⁵⁷ на Белота, което на този етап за съжаление не може да се докаже категорично както на самото Браничево,⁵⁸ така дори и на Белград.

Видин в противопоставянето между Унгарското кралство и българската държава до средата на XIII в

Разпростирайки своята политическа и административна власт над северозападните български земи, в началото на XIII в., Видин и областта остават вътрешна зона за българско царство и като цяло имат скромна роля и значение през първото десетилетие на този период. Независимо от това, откритото противопоставяне между Унгарското кралство и Българската държава, предизвикват забележими промени, както в политическия, социално-икономическия живот на областта, така също и в демографския и облик. Разположена в контактна зона на предвижване от изток на запад, в началото на века, тя се превръща в притегателно място за заселването на отделни групи кумани, които не само участват във въстанието на Асен и Петър,⁵⁹ но и започват да отсядат тук и все по-тясно да се консолидират в българската етническа общност. От препис на унгарска грамота от 1259 г.⁶⁰ научаваме, че след смъртта на цар Калоян през 1207 г. на престола се

⁵⁵ **Innocentius III Papa.** Epistolae. - ЛИБИ Т. III, София 1965. 315; Вж. също: **Дуйчев, Ив.** Преписката на папа Инокентий III с българите. Увод, текст и бележки от Ив. Дуйчев. ГСУ ИФФ, LXXXVII, 3, 1942. 26-27.

⁵⁶ **Димитров, Хр.** Българо-унгарски... 114-120

⁵⁷ Въпросът за административния център на това владение (наложено от Ив. Божилов) се базира основно на маршрута на папските легати към България, преминаващи по най-краткия път - през Браничево, като тук не се отчитат различни по характер и значение фактори, които разглежда подробно **Димитров, Хр.** в Българо-унгарски... 114-120.

⁵⁸ Относно границите на това владение вж.: **Божилов, Ив.** Белота... 79. и други негови монографии, в които очертава границите на северозападните български земи – Видин, Браничево, Белград без да посочва административен център. Вж.: Град Видин. Кратък исторически очерк. С 2008. 63.

⁵⁹ История на България. Т. III. 37.

⁶⁰ **Ников, П.** Цар Борил в светлината на един нов паметник. - СпБАН III, 1912. 133-134.

възкачва неговият племенник - цар Борил (1207 - 1218).⁶¹ По това време във Видин съществува значителна по своя брой куманска общност, от която се излъчва смесена местна българо-куманска феодална аристокрация.⁶² След “узурпацията” на царската власт, цар Борил започва своето управление (характеризирано от повечето историци като слабо и негативно за българската държава),⁶³ в изключително сложна и обтегната външно и вътрешно политическа обстановка. Задълбочаващите се през този период процеси на феодален сепаратизъм⁶⁴ от една страна, както и сложните отношения с Латинската империя на юг и Унгарското кралство на северозапад от друга, оказвали съществено отражение и върху политическото развитие на Видин.

През началния период на своето управление, изглежда цар Борил успява да запази макар и крехка, териториалната цялост на крайните северозападни райони от своята държава, което обаче, не може да се каже по отношение на българските територии на юг от Стара планина. Въпреки това и тук обстановката остава изключително сложна и напрегната. Вероятно унгарското кралство, възползвайки се от слабостта на българската централна власт, открито предявило своите териториални претенции по отношение на Белградската и Браничевската област.⁶⁵ В резултат, според Хр. Димитров, между 1207-1208 г. без да окаже съществена съпротива на унгарците, Борил предал двете области, които преминали за около едно десетилетие под унгарска власт, превръщайки по този начин Видин в погранична територия. Тази теза, в общи линии, се подкрепя и от повечето сръбски историци, които

⁶¹ За него вж.: **Божилков, Ив.** Фамилията... 69-77; **Данчева - Василева, А.** България и Латинската империя (1207- 1218 г.). – ИПр I, 197. 35-51; **Ников, П.** Цар Борил в светлината на един нов паметник. - СпБАН 3, 1912, 121-134; От същият: Съдбата на северозападните български земи през средните векове... 126 - 127; История на Видинското княжество до 1323 г. - ГСУ ИФФ LXVIII, 1922, 8-10.

⁶² История на България. Т. III. 37; **Ников, П.** Цар Борил... 125.

⁶³ За различните становища вж.: **Божилков, Ив., Гюзелев, В.** История... 465.; **Ангелов, П.** Средновековната, **Данчева - Василева, А.** България и Латинската империя (1207 - 1218 г.). – ИПр I, 1977. 35-51.

⁶⁴ **Николов, Г.** Етапи на сепаратизма... 73-74.; **Ников, П.** Цар Борил... 124.

⁶⁵ **Димитров, Хр.** Българо-унгарски... 122.

изтеглят горната граница на унгарската власт на запад от р. Морава, чак до началото на 1230 г.⁶⁶

На коренно противоположно мнение е П. Ников, който отнася тези събития към края на 1211 г.,⁶⁷ в тясна връзка с избухналото мощно въстание във Видин.⁶⁸ Неговата основна цел, по всяка вероятност била, не само да бъде свален цар Борил, който не се ползвал с особена подкрепа от народа, но и да откъсне големи части от северозападните български земи.⁶⁹ Цар Борил едва ли би могъл да допусне така лесно да бъде загубена още една важна в политическо, икономическо и духовно отношение част от страната му. Очевидно той нямал реални сили и възможности да се справи, както с външният натиск от юг, но и с вътрешно - центробежните сили и процеси в държавата. Изглежда, че бил принуден от обстоятелствата да търси помощ от сила, която той открил в лицето на унгарският крал Андрей II (1205 - 1235).⁷⁰

Според сведенията от грамотата-препис, отнасящи се за посочените събития, унгарските войски предвождани от *comes Ivachinus*,⁷¹ били изпратени в помощ на Борил срещу неговите неприятели *infidels suos de Budino*.⁷² Според П. Ников, съпротивата е била поддържана от куманите, които като елемент от града, все по-тясно ще играят роля в неговото развитие през следващия период до края на Средновековната българска държава.

Застрашителните размери и самият размах на избухналото в северозападните български земи народно недоволство, очевидно се оказали сериозна заплаха за стабилността на цар Борил в Търново. Въстаниците, поддържани от куманите, достигнали до р. Огоста [*Obozt*], където *comes Ivachinus*, с части от лоялни на централната власт войски, се сблъскали с

⁶⁶ Историја Београда. Т. I. 140.

⁶⁷ За различните мнения относно датировката на това събитие вж. **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отн., с. 124, бел. № 97 - 103.

⁶⁸ **Ников, П.** Цар Борил... 132.

⁶⁹ **Божилков, Ив. Гюзелев, В.** История... 473.

⁷⁰ **Ников, П.** Цар Борил... 125.; **Божилков, Ив., Гюзелев, В.** История... 473

⁷¹ **Бьодей, Й.** Ивашин - унгарски военачалник с изопачено име в българската историография. Векове, кн.2, 1983. 80-83.; **Илиев, Н.** Относно времето на потушаването на бунта срещу цар Борил във Видин.- ИМСЗБ (9), 1984, 86-91.

⁷² **Ников, П.** Цар Борил... 124.

основните сили начело с трима кумански главатари [*tres duces de Cumania*]. В завързалото се сражение, унгарците не само разбили въстаническите сили, но дори, както се споменава в грамотата, успели да заловят единия от тримата кумански водачи – *nomine Karaz*.⁷³

След успешните действия, възползвайки се от създалото се преимущество, унгарските войски бързо се насочили към Видин [*castrum Budin*] и го обсадили.⁷⁴ Особен интерес предизвиква изложението на грамотата, която представлява краткото описание на последвалите събития. Загубите, които унгарците понесли в последвалият щурм, били значителни и дори самият *comes Ivachinus* получил ранявания. В крайна сметка крепостта била превзета, а властта на Борил-Асен възстановена [*castrum Budin ad manus eidem B.[urul]Asan restituit*]. Съпротива на видинчани била сломена, след като с огън били разрушени двете порти на града [*duas portas civitatis*].⁷⁵

Въпреки че бунтът бил потушен и Видин останал в пределите на Българското царство цената, която трябвало да заплати Борил била твърде висока. Според П. Ников, Белградската и Браничевската области, които изглежда по това време силно желани от унгарците, били отстъпени от българския владетел. Те били предадени като “компенсация” за помощта, която крал Андрей II оказал на Борил при потушаването на въстанието във Видин. Чрез този акт настъпило неизбежното присъединяване на тези области.⁷⁶ В случая Борил максимално се възползвал от създалата се ситуация като ограничил временно едно верижно разпадане на своята държава. Тази теза днес напълно се възприема от повечето български и чужди историци⁷⁷ и въпреки опитите за някои корекции относно

⁷³ Пак там... 133.

⁷⁴ Град Видин. Кратък исторически очерк. С 2008, с.63.; **Ников**, П. Цар Борил... 125.

⁷⁵ **Ников**, П. Цар Борил... 125-133.

⁷⁶ Тук не може да бъде изключена възможността, според редица унгарски учени, които смятат, че тези области били отстъпени от цар Борил на унгарците като зестра на дъщеря му, която трябвало да стане съпруга на унгарския престолонаследник Бела IV. По-подробно вж.: **Димитров**, Хр. Българо-унгарски... 122, бел. 89.

⁷⁷ За различните становища вж.: **Божилков**, Ив. Фамилията, бел. 36; **Димитров**, Хр. Българо – унгарски... 122, бел. 85-87.

датировката на това събитие,⁷⁸ то остава хронологически фиксирано в историята през 1211 г.

След установяването на унгарска власт над територията на Белград и Браничево, за близо едно десетилетие, до началото на 20 – те години на XIIIв., Видинска област остава погранична зона за Българското царство. Каква е била нейната политическа съдба през този период за сега е трудно да се каже. Липсата на конкретни сведения показва, че тя най-вероятно започва своето бавно възстановяване и завръщане към нормалния си начин живот.

Положението на северозапад значително започва да се изменя след възкачването на цар Иван II Асен (1218 - 1241)⁷⁹ на престола. Заварил една държава с отслабен авторитет и позиции в региона, първоначално той нямал реална възможност да оказва съществено въздействие върху външнополитическите отношения и процеси, тук и на Балканския полуостров като цяло. Във вътрешнополитически план, негативите, натрупани от предходният период също били осезателни. В резултат на задълбочаващите се феодални отношения и децентрализационите процеси, големи части и територии от пределите на Българското царство, били трайно откъснати, а други като Видин и неговата област, все още оставали застрашени.

Смяната на престола, след като Иван II Асен поел управлението на държавата през 1218 г., открила пътят към промяна в съдбата на българския северозапад и положението на Видинската област. По стечение на обстоятелствата, българският владетел принудил завръщания се през България унгарски крал Андрей II да му даде за съпруга дъщеря си Анна.⁸⁰ Той бързал да се прибере с оредялата си войска, след неуспешно приключилото му участие в организирания от римския папа Хонорий III (1216-1227) V-ти Кръстоносен поход. Изненадан, че неговият съюзник и

⁷⁸ Данчева-Василева, А. България и Латинската империя., с. 49-50, това събитие се отнася за периода 1213 - 1214 г.

⁷⁹ За него вж.: **Божилов, Ив.** Фамилията... 77- 92, и посочената там литература.

⁸⁰ Сведения за това събитие дава: **Thomas Archidiaconis Spalatenses.** Historia Salonitanorum. 267; Вж. също: **Златарски, В.** История... 325.; **Божилов, Ив.** Фамилията... 77-92; **Божилов, Ив. Гюзелев, В.** История, с. 481; **Димитров, Хр.** Българо-унгарски... 132-135.

роднина Борил вече не бил цар в Търново, срещу него се изправил новият български владетел, който явно бил готов максимално да се възползва от създадените се обстоятелства.⁸¹ Първоначално едва ли унгарският крал Андрей II бил благосклонен да изпълни българските искания,⁸² но известията за смутове и размирици в неговата държава изглежда до голяма степен повлияли на неговото благосклонно решение. Вероятно между владетелите било сключено предварително споразумение, в което били уточнени и самите подробности около този брак. Като част от зестрата на бъдещата българска царица били поискани Белградската и Браничевската области,⁸³ на което унгарците изглежда очевидно се съгласили с голяма неохота. След подписването на предварителното брачно споразумение, унгарският владетел и хората му продължили безпрепятствено своя път на северозапад.

За Българската държава, подписването на този династичен договор и установяването на съюзни отношения с унгарците се оказало голям дипломатически успех с огромно значение. Белград и Браничево отново се завръщали в пределите на Българското царство, а Видин отново се превръщал във вътрешно-териториална област, без за това да бъде пролята капка кръв. Самите отношения произтичащи от сключения с Унгария договор, гарантирали на българската власт, спокойствие на северозапад и съсредоточаване на нейните усилия основно на юг.⁸⁴

Българо-унгарският съюз от 1218-1221 г. просъществувал, без особени сътресения, до първата половина на 30-те години на XIII в. През този период градът бил неразделна част от стопанско-политическият и духовен живот на страната. Видин, Браничево и Белград изживяват последния си разцвет под пряка българска власт. Активността и значението на трите града нараства неимоверно много. Като важни политически, стопански и духовни центрове на държавата, те са засвидетелствани в един

⁸¹ **Божилов, Ив. Гюзелев, В.** История... 481.

⁸² За мотивите на унгарския крал вж.: **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отн., с. 132; **Ников, П.** Съдбата... 127-128.

⁸³ **Димитров, Хр.** Българо – унгарските... 132, бел. 3.

⁸⁴ **Божилов, Ив. Гюзелев, В.** История... 481.

от най-важните исторически документи от времето на възобновеното Българско царство - грамотата на цар Иван II Асен от 1230 г.⁸⁵

Тя е издадена от царската канцелария, по повелята на цар Иван II Асен на: *“...дубровнишката страна (търговци) ... да ходят по цялата страна на царството ми ...с каквато и да било стока, да внасят или изнасят ...от която и да е земя или област да дойдат: до Бдин или Браничево и Белград ...навсякъде да си купуват и продават свободно без всякаква щета, да нямат забрани по всички области на царството ми.”*⁸⁶

От съдържанието и е видно, че в политически план, градът през този период е сред големите и важни в административно отношение центрове [хоры] на възобновеното Българско царство. Макар да няма преки сведения, свързани с управлението на града, може да се каже, че сега децентрализационните процеси са значително притъпени, в сравнение с предходният период и той преживява значителен подем. Фактът, че в грамотата се споменават стоки и пазари, което личи от смисъла на израза:

*“...да купуват и продават свободно,”*⁸⁷ показва, че градът се развива като съставна и неделима част от политическия, социално-икономическия и стопански начин на живот на средновековната българската държава през този период.

Устойчивостта на политическа власт на Търновското царство над Видинска област, се запазва, почти без сътресения, през целият период от управлението на цар Иван II Асен. Въпреки това и през управлението на цар Иван II Асен, българо-унгарските отношения преживяват определена еволюция, оказващи влияние върху българският северозапад включително и Видин.

Според някои български историци,⁸⁸ в периода между 1231-1233 г., унгарците нападнали и опустошили северозападните български земи. Независимо от причините за тази експозиционна война, резултатът от

⁸⁵ За нея вж. **Ильински, Г.** Грамоты болгарских царей. Москва 1911; **Даскалова, А. Райкова, М.** Грамоти на българските царе. С. 2005.

⁸⁶ **Дубровнишка грамота.** - В: **Даскалова, А., Райкова, М.** Грамоти... 30.

⁸⁷ Пак там, 30.

⁸⁸ **Ников, П.** Северозападните български земи... 129-130; **Златарски, В.** История... 369-370; **Димитров, Хр.** Българо – унгарски... 134-136; Град Видин... 64.

водените от унгарския престолонаследник Бела IV военните действия, за кратко били окупирани Белград и Браничево, а Видин бил обсаден.⁸⁹ Цар Иван II Асен не останал безучастен към военните действия на своите съседи. Българските войски начело със севастократор Александър⁹⁰ дали успешен отпор на унгарците в резултат на което трите области били отново освободени и реокупирани от българската държава.⁹¹ Нужно е да отбележим, че войната за България имала и отрицателни последици. Окончателно били загубени отвъд дунавските северозападни области, в които вече унгарците се установили трайно - образувайки тук, около началото на 1233 г. Северинският банат [*Zeuren, Scevrin*].⁹²

Не се знае кога и как точно е приключила войната, но безспорен факт е, че към началото на 40 - те години на века, градът остава под българска власт, но отново като погранична област спрямо унгарското кралство.

В условията на ново политическо управление, след възкачването на наследника на Иван II Асен - цар Калиман (1241-1246 г.), който е от унгарско потекло,⁹³ българо-унгарските отношения запазили своя относително "мирен и добросъседски" характер. Това до голяма степен се дължало и на самата обстановка в Югоизточна Европа, която след нахлуванията на татарите, спомогнала за временното притъпяване на всякакви териториалните противоречия между двете страни.⁹⁴ По това време Видинска област и града едва ли биха могли да останат настрана от едно много съществено и важно етническо разместване, на което повечето историци се спират мимоходом или обръщат незначително внимание,⁹⁵ но имащо значителни последици за тях в бъдеще.

⁸⁹ **Ников, П.** История, с. 11; Град Видин, с. 64.

⁹⁰ За него вж.: **Божилков, Ив.** Фамилията... 92-93.; **Димитров, Хр.** Българо- унгарски... 134.

⁹¹ **Димитров, Хр.** Българо-унгарските... 134. **Akroplit** също предава сведения за военните действия и изхода от конфликта.

⁹² **Димитров, Хр.** Българо-унгарските... 134-135, бел 11-14.

⁹³ За него и различните мнения относно произхода му вж. **Божилков, Ив.** Фамилията... 104-105.

⁹⁴ По-подробно по въпроса вж: **Димитров, Хр.** Българо-унгарски... 141-146.

⁹⁵ Пак там, 143 бел. 61.

Ростислав Михайлович (средата на XIII в. (1262/4 г.) и деспот Яков Светослав, областни господари на Видин.

След възникналите вътрешни междуособици, между маджарите и куманската етническа общност в Унгарското кралство, част от куманите на Котиян, който бил убит през 1241 г., намерили убежище в северозападните български земи, основно във Видинска област.⁹⁶ Този факт, на който обръщат внимание както Хр. Димитров, така и П. Павлов, е от изключително значение, защото той показва не само времето на това трайно заселване, но и пътя, по който част от тази куманска аристокрация започва все по-сериозно да прави заявка за интегриране в средновековният политически и управленчески елит на държавата, за да я открием към края на века вече напълно инфилтрирана. Дотогава обаче, Видин и северозападните български земи като цяло, били принудени да изпитат дълбоки вътрешни и външни политически промени и сътресения, белязани от управлението на две харизматични за нашата средновековна история имена **Ростислав Михайлович** и **Яков Светослав**.

След смъртта на цар Калиман през 1246 г. и възкачването на Михаил II Асен (1246-1256 г.), българската държава изпаднала в дълбока външна и вътрешно политическа криза. Възползвайки се от ситуацията, още през първите месеци, византийците откъснали големи части от територията на Българското царство в Тракия и Македония.⁹⁷ Не останали назад в това отношение и унгарците, които след смъртта на Калиман, също нарушили мирният договор с българите. В резултат на това,⁹⁸ около края на 40-те години на века (между 1248 - 1252 г.),⁹⁹ Белград и неговата област били трайно присъединени (с известни прекъсвания) към Унгарското кралство. В

⁹⁶ Павлов, П. Куманите... 16-26; Павлов, П. България, „Златната орда“ и куманите. – Векове, XVIII, 1989, №2. 24-33.

⁹⁷ Божилов, Ив., Гюзелев, В. История... 504.

⁹⁸ Според Ников, П. Съдбата, с. 131, това станало през 1246 г.; Според Палаузов, Сп. Ростислав Михайлович, руски самостоятелен княз на Дунав през XIII век (Ростислав Михайлович, княз на Мачва). – В: Избрани трудове Т. I, София, 1974, с. 230 - през 1247 г.

⁹⁹ Според Димитров, Хр. Българо-унгарски... 155, това става по време на кампанията насочена срещу Босна, като се позовава на една предизвикваща съмнение грамота от 12 януари 1253 г. издадена в Белград. Ив. Божилов посочва че е към 1254 г., за нея вж: Град Видин... 64.

резултат унгарският крал Бела IV дори си присвоил титлата “крал на България.”¹⁰⁰

Макар че от тук нататък, ролята на Видин за българската държава да нараства значително много, както правилно отбелязва П. Ников: „областта все повече имала непостоянно политическо положение и съдба, създаващо условия и предпоставки за нейното по-сетнешно обособяване в полусамостоятелно владение.”¹⁰¹

Скоро след установяването на унгарската власт в Белград, а вероятно и в Браничево,¹⁰² пред очевидната заплаха за Видинска област, българското царство, макар и значително отслабено през този период, се опитвало да противодейства, доколкото можело, предвид създалата се ситуация.¹⁰³ Неуспешната кампания на българските войски, които нахлули в Северинският банат, нападайки южно унгарските територии,¹⁰⁴ както и последващият мир, просто затвърдили съществуващото статукво. Като съществен резултат от възобновените мирни отношения обаче, можем да отбележим ”агресивната” появата на **Ростислав Михайлович (50-те години XIII в. - 1262/4)**¹⁰⁵ в българо-унгарските отношения.

Като зет на унгарския крал Бела IV, този бивш руски уделен княз, бил назначен за бан на новообразуваното банство - Мачва [*Machov, Macso*]¹⁰⁶ – област, в която влизали Белград и вероятно Браничево.¹⁰⁷ В териториално отношение, границите на това обединение, били разположени от двете страни на р. Дунав. Те обхващали значителни по своята площ и размери територии. В него влизали комитата Кеве, Ковин [*provincia Coviniensi*], който е разположен по протежението на десният бряг на р. Дунав, от устието на р. Морава до дн. град Уршова (Р. Румъния). На запад Мачва включвала

¹⁰⁰ История на България... 267.

¹⁰¹ **Ников, П.** История... 11; Съдбата на северозападните български земи през средните векове... 132

¹⁰² За различните становища относно принадлежността на Браничево през този период вж.: **Димитров, Хр.** Българо – унгарски... 156, бел. 17.

¹⁰³ Пак там, 156

¹⁰⁴ Град Видин... 64.

¹⁰⁵ За него вж.: **Палаузов, Сп.** Ростислав Михайлович., руски самостоятелен княз на Дунав през XIII век (Ростислав Михайлович, княз на Мачва). - В: Избрани трудове Т. I, С. 1974. 216-250.; **Николов, Г.** Етапи на сепаратизма... 74, бел. 14.

¹⁰⁶ **Палаузов, Сп.** Ростислав Михайлович, с. 230; Историја Београда. 140.

¹⁰⁷ Град Видин... 64.

цялата територия на Белград, граничейки с две от съседните и области: Бродският комитат [*Comitatus Obracensis inter Savum et Drinum*], който бил разположен между р. Сава до устието на р. Окрина, а също и със Сребренският комитат [*Comitatus Zrebnikensis*], разположен между р. Дрина и градовете Зворник и Вишеград (днес част от Босна и Херцеговина).¹⁰⁸ На изток границата, която е с по-неясни очертания, вероятно първоначално е вървяла по поречието на р. Западна Морава (може би дори и в част от Браничевската област), която чрез вливането си в р. Морава затваряла границите на това владение, превръщайки по този начин Видин в неин съсед.

Всички тези територии и комитати били пряко подчинени на мачванският бан (княз), чийто нов обособен административен център и резиденция били разположени на територията на Белград.¹⁰⁹ За вътрешнополитическото устройство и живота на областта и града към средата на XIII в., не се знае много. През този период Мачва, чрез личността на своя господар [*Ducem, dux*]¹¹⁰ Ростислав Михайлович, оказва значително влияние върху политическия живот на Българското царство и Видинска област.

Като своеобразен връх в политическото развитие на този полусамостоятелен феодален владетел, гравитиращ между Унгарското кралство и българската държава, можем да отбележим периода на втората половина на 50 – те години на XIII в. В резултат на сключеният през 1255 г. мир между двете държави, той се сродява и с българския владетел Михаил II Асен (1246-1256). Посредством брака на дъщеря му, която същевременно била и внучка на унгарският крал, той започнал да играе важна роля не само върху външния, но и във вътрешнополитическия живот на Българското царство.¹¹¹

¹⁰⁸ Палаузов, Сп. Ростислав Михайлович... 230.

¹⁰⁹ Пак там, 230.

¹¹⁰ Палаузов, Сп. Ростислав Михайлович... 245, бел. 48.

¹¹¹ За политическата дейност на Р. Михайлович, при сключването на Регинският мир (1256 г.) вж. Златарски, В. История, с. 458 - 459; Божилов, Ив., Гюзелев, В. История... 507; Град Видин... 64.

Към средата на 50-те години на века, след смъртта на българския владетел Михаил II Асен, страната изпада в дълбока политическа и династическа криза. В разразилите се междуособици за престола и избухналата гражданска война, Ростислав заел доминираща позиция. Въпреки, че открито заявявал своите претенции върху българския престол,¹¹² приписвайки си дори титла [*Imperator Bulgarorum*],¹¹³ той нямал нито подкрепата на населението и аристократичните кръгове в Търново, нито би могъл да се наложи със сила над него.¹¹⁴ Очевидно в създалата се ситуация, той се задоволил единствено с откъсването на Видинската област от пределите на Българското царство.¹¹⁵

Неговото господство продължило до 1260 г., когато българския владетел Константин Тих (1257 - 1277), възползвайки се от ангажираността на Мачванския бан и унгарците на запад, освободил Видинската и части от Браничевската области и дори навлязъл в Северин.¹¹⁶ Макар и в значително затруднение, отговорът на Унгарското кралство последвал още на следващата година (пролетта – лятото на 1261 г.), когато бъдещият владетел престолонаследникът Стефан V реокупирал завладените територии. Той превзел Видин и Лом, а отделни части под командването на магистър Егидий преминали р. Искър и достигнали до Търново.¹¹⁷ Под заплахата от тотално поражение, цар Константин Тих, който очевидно не разполагал с достатъчно сили (според В. Златарски), бил спасен от деспот Яков Светослав.¹¹⁸ Като краен резултат от произтеклите събития скоро унгарците побързали да се оттеглят на запад, без обаче да бъдат установени трайни

¹¹² Тези си основания той предявява на базата на династичната си обвързаност с българският владетел Михаил II Асен.

¹¹³ **Ников, П.** Съдбата... 132-133; **Палаузов, Сп.** Ростислав Михайлович... 245; История на България... 271.

¹¹⁴ Град Видин... 64.

¹¹⁵ **Ников, П.** Съдбата... 134; История... 15; Град Видин... 65.

¹¹⁶ **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отн., с. 170; Град Видин... 65; **Коледаров, П.** Политическа география на Средновековната българска държава... 76; **Ников, П.** История, с. 16; **Златарски, В.** История... 499.

¹¹⁷ **Ников, П.** Съдбата... 95-108; **Петкова, Ил.** Българският Северозапад... 11-37; **Димитров, Хр.** Българо-унгарски... 174; Град Видин... 65.

¹¹⁸ **Златарски, В.** История... 498.

мирни отношения между двете страни. Те задържали единствено Видин, който останал под прякото управление на Мачванския бан Ростислав.¹¹⁹

В политически план положението на Видин и целия северозапад при относителната слабост на централната власт и под натиска на центробежни сили и тенденции, както правилно отбелязва П. Ников, довело до "...тяхното естествено отчуждаване и самообособяване."¹²⁰ Този процес започнал да се засилва и откроява все по-осезателно през последните години от управлението на Ростислав Михайлович (1262 - 1264 г.), за да се прояви с пълна сила при обособяването, първо на Яков Светослав, а в последствие и на деспот Шишман, за независими господари на Видинското княжество.

След смъртта на Ростислав Михайлович (1262 - 1264 г.), в условията на своеобразно създалият се политически вакуум в северозападните български земи, на преден план осезателно изпъкнала силната личност на българския болярин с руско потекло Яков Светослав. Противоречив в оценките и мненията на различни историци, неговите заслуги за обособяването на Видинското княжество остават несъмнено безспорни.

По подобие на Ростислав Михайлович от рода на киевските князе, бягайки от татарското нашествие той намира убежище в пределите на Българското царство.¹²¹ Спечелил постепенно с лоялността и действията си доверието на цар Константин Тих, скоро Светослав получил от него във владение не само отделна административна област (вероятно намираща се в западните части на Стара планина),¹²² но и деспотска титла, която е отговаряла на високото му положение в средите на българската аристокрация.¹²³ В дългосрочен план цар Константин, както правилно отбелязва В. Златарски, е целял да създаде едно своеобразно "буферно" деспотство срещу маджарската опасност от северозапад, което да заздрави по този начин отслабените позиции на българското царство в региона. Това

¹¹⁹ Ников, П. История... 65

¹²⁰ Пак там, 17.

¹²¹ Град Видин, с. 65.; Ников, П. История...19;

¹²² Pachimeres, G. Michael Palaeologus; Златарски, В. История на българската държава през средните векове. Т. III, С.1994. 498; Ников, П. История... 27, бел. 2.

¹²³ Град Видин... 65; Ников, П. Северозападните български земи... 170-176; Златарски, В. История... 501.

най-вероятно е бил основният замисъл на българската външна политика през този период. Този факт личи и от последвалите събития, в които Унгарското кралство всячески се опитвало да привлече към себе си тази силна и опасна за нейната политика личност.

До смъртта на Ростислав (1262 г.), по всичко изглежда той остава сред верните, лоялни и влиятелни български аристократи. Макар и обвързан в роднински отношения с управляващата династия по това време, Светослав не показвал видими териториални или политически амбиции за самостоятелно управление на Видин или неговата област, и всеотдайно подкрепял своя суверен. Йерархически това добре личи и се доказва и от самите извори, където в една приписка към Номоканонът от 1261 г.¹²⁴

Съществената промяна, която настъпва тогава трябва да се разглежда като съвкупност от различни фактори, които оказват значително влияние върху последвалите събития.

Според повечето историци,¹²⁵ важен факт е настъпилният вътрешнополитически разрив в отношенията между Яков Светослав и Константин Тих, в хода на войната срещу Византия през 1263 г. Очевидно неуспешните действия на коалицията довели до съществен обрат на силите. В хода на своето контранастъпление, част от византийските сили под командването на Михаил Глава Тарханиот (за този акт научаваме повече от поемата на Мануил Фил),¹²⁶ нахлули във владението (земите) на Яков Светослав.¹²⁷ Цар Константин Тих, който по същото това време, изпитвал значителни затруднения във войната, не могъл да окаже каквато и да е помощ на своя съюзник. Притиснат от обстоятелствата, Светослав вероятно се обърнал към унгарците за съдействие, което довело до сближаването с Унгарското кралство.¹²⁸

Важно е да се отбележи, че по същото време - през годините 1264 - 1265 г., между крал Бела IV и сина му Стефан V се появили конфликти,

¹²⁴ Златарски, В. История... 502.

¹²⁵ Град Видин... 65; Ников, П. Северозападните български земи... 170-176; Златарски, В. История... 503.

¹²⁶ Manuel Philes... 146.

¹²⁷ Златарски, В. История на българската държава през средните векове, с. 507.

¹²⁸ Град Видин.. 65-66.; Димитров, Хр. Българо - унгарски отн... 172-175.

които прераснали в гражданска война. Това създадо предпоставки за полесното откъсване на Видинската област от Българското царство. Пред опасността от загубата на тази в стратегическо отношение важна територия, маджарите също били заинтересовани от едно по-тясно сближение с деспот Светослав. Той успял с тяхна помощ не само да се справи с византийската опасност, но вероятно срещу определени условия, да се постави в ”условна” унгарска зависимост. За тези си действия той получил в отплата управлението над Видин и неговата територия.¹²⁹

От дистанция на времето, първоначално действията на Светослав могат да бъдат класифицирани повече като отцепнически. При един вгълбен прочит на фактите, на преден план изпъква лавиращата му политика, която до голяма степен е продиктувана от жаждата за оцеляване в противопоставянето между Българското царство и Унгарското кралство.¹³⁰

Нужно е да отбележим, че Светослав е запазил лоялността си към българският владетел и пробългарската си ориентация. Това личи от хода на събитията. Още на следващата година 1264 г. (1265 г.), възползвайки се от продължаващите междуособици в Унгария, деспотът се отметнал от съюза си с краля и започнал военна акция срещу Северинския банат, като вероятно е подпомаган от Константин Тих и татарските му съюзници.¹³¹ По всичко личи, че той е действал в известен синхрон с българския цар, който не само не предприел рестриктивни мерки по отношение на по-ранното му отцепването, а дори приветствал политическата му инициативност да сложи ръка не само над Видин, но и отвъд дунавските територии.

Няма съмнение, че тази акция на българския владетел, въпреки очевидната си насоченост, преследвала и скрити външнополитически цели. От една страна Константин Тих целял да покаже политическа активност и заинтересованост по отношение на отвъддунавските земи, като изконно български територии. От друга страна, чрез включването на Светослав в тази кампания се е афиширало пробългарската му ориентация, което трябвало да покаже ясно на унгарците, че на него трябва да се гледа като на

¹²⁹ Златарски, В. История... 508.

¹³⁰ Пак там, 509.

¹³¹ Димитров, Хр. Българо-унгарски... 173, бел. 136.

областен български господар в северозападните територии от Българското царството.

Съобразявайки се с политическата конюнктура самият Светослав се нуждаел не само от последователност на своите действия, но и от силен съюзник, по думите на двама от видните български историци.¹³²

С оглед на продължаващата в Унгарското кралство гражданска война, придружена с териториални междуособици между магнатите,¹³³ той целял да затвърди основно своето положение по отношение на пограничната Видинска област, което можело да стане единствено чрез гаранции от страна на българския владетел. Не без значение за стабилността на управлението му са и отношенията с татарите, които по това време били в съюз с цар Константин Тих. В случай на несъгласие от страна на Светослав, той би могъл да ги очаква изпратени в своите владения.¹³⁴ Към гореизложените доводи не трябва да се изключва и възможността чрез тези си действия, деспотът да се е стремял да създаде една своеобразна "буферна зона" на север по/от Дунав, както по отношение на унгарците, така и от страна на татарите.

От разсъжденията до тук, биха могли да се очертаят основните движещи мотиви в решението на Светослав да предприеме военни действия по отношение на Северинската област. Въпреки първоначалните успехи, като равносметка от политическите цели, които деспот Светослав и Константин Тих преследвали, може да се каже, че те не само не били изпълнени, но довели и до негативни последствия и задълбочаване на конфронтацията им с Унгарското кралство. Този факт е основната причина след прекратяването на гражданската война, унгарският крал Стефан V да предприеме най-сериозния си поход срещу българите, насочен както срещу Яков Светослав, така и срещу българското царство.

През 1266 г. маджарите си възвърнали властта над Видин [*iuxta Budynum*],¹³⁵ като същевременно един отряд, под предводителството на бан

¹³² Златарски, В. История... 512-513; Ников, П. Съдбата... 149-151.

¹³³ Димитров, Хр. Българо – унгарски... 173-174.

¹³⁴ Златарски, В. История... 513; Ников, П. Съдбата... 149-151.

¹³⁵ Ников, П. Съдбата на северозападните български земи... 173, бел. 137.

Григорий, се насочил към Оряхово [**castrum Urchuv**],¹³⁶ а друг начело с бан Понин – към Плевен [**castrum Pleun**].¹³⁷ Именно тогава, по мнението на Хр. Димитров, магистър Егидий с отделни части достигнал чак до столицата Търново [**castrum Turnow**].¹³⁸

Как е приключила войната от наличните изворите не става ясно, но по всичко изглежда, че в новата политическа обстановка Светослав се оказал гъвкав дипломат. Реално той бил заставен да се откаже от явния си съюз с българския цар и да признае фактическата власт на унгарските крале като техен васал. Фактът, че той запазил политическите си функции над Видинската област и владенията си в северозападните български земи, го поставя в положение на двоен васал.

Това доказва, че той запазва ролята си на значителен фактор в отношенията между Унгарското кралство и Българското царство. Като пряка последица от самата война за българската държава се оказало нейното първо и по-крупно териториално и политическо разцепление на две области (царства).

Много скоро унгарските крале побързали отново да афишират властта си над българските земи. Те включили Светославовата България [*Swetizlaus ... Bulgaria*],¹³⁹ между васалните (под)кралства [*regna*]¹⁴⁰ на унгарския владетел. Самото обособяване на Светославовото деспотство, можем да окачествим като отделна политическа формация - държава (царство). Скоро след нейното стабилизиране тя също претърпяла известна метаморфоза. Новото положение, в което деспотът като господар на своите земи се оказал, било изключително интересно. От една страна, като васал на унгарският крал той бил по-ниско йерархически, но като суверен на царство (кралство) се приравнявал със своя господар. В резултат на това,

¹³⁶ Пак там, 173, бел. 139.

¹³⁷ Пак там, 173, бел. 138.

¹³⁸ Пак там, 173, бел. 140.

¹³⁹ **Ников, П.** История... 25.

¹⁴⁰ Пак там, 25.

титулатурата му в официалните унгарски документи била: ”*Imperator Bulgarorum.*”¹⁴¹

Не така стоят нещата, когато се запознаем с домашните извори. Очевидно, Светослав запазил деспотската си титла, но добавил впоследствие под натиск на обстоятелствата царска [Якова деспота цѢра].¹⁴² Така, той не прекъсвал връзката си с управляващите кръгове в българското царство, като същевременно започнал все по-открито да афишира своите амбиции към търновският престол.¹⁴³ Причините за тези действия били комплексни.

От една страна претенциите на Светослав могат да се разглеждат като пряк резултат от отслабването на унгарското кралство след смъртта на крал Стефан V (през август 1272 г.). Изпаднала отново във вътрешнополитически колапс, Унгария била раздирана от междуособици и смутове, които белязали нейното негативно политическо развитие до средата на XIII в.¹⁴⁴ Използвайки новата политическа обстановка, Светослав открито отхвърлил васалната си зависимост от маджарите. Същевременно, растящата слабост на търновския цар и българската аристокрация, също благоприятствали факта той да се обяви за самодържец.¹⁴⁵ От тук, по думите на В. Златарски: ”провъзгласил се веднъж за напълно независим владетел с титлата „цѢра”, той се поставил на равна основа с доскорошния си суверен, като дори открито заявил претенциите си по отношение на търновския престол (след 1269 г.)”. Основание за тези си действия Светослав, като повечето претенденти, излагал индиректно на базата на роднинската си връзка с Асеновата династия благодарение на своята съпругата. В изворите¹⁴⁶ не срещаме нейното име, но се знае, че тя е била третата сестра на Иван IV Ласкарис и пряка потомка (внучка) на Иван II Асен (1218 – 1241). Чрез брака си с нея, Светослав си осигурявал еднакви династични права над

¹⁴¹ Тя е засвидетелствана в една грамота на унгарския крал Стефан V (1270 – 1272) с чешкия крал Отокар II от 3 юли 1271 г., за нея вж.; **Ников, П.** Северозападните български земи... 160-169; **Златарски, В.** История... 539.

¹⁴² **Иванов, Й.** Поменици... 222-224; **Станчева, М., Станчев, С.** Боянският поменик... 20; **Златарски, В.** История... 540.

¹⁴³ **Ников, П.** История... 25-26; Град Видин... 66

¹⁴⁴ История на българската държава... 539.

¹⁴⁵ Пак там, 539.

¹⁴⁶ **Pachimeres** цит по; **Златарски, В.** История... 502; 541-542.

българския престол, каквито имал и настоящия цар Константин Тих. Позициите му изключително бързо нараствали и ставали още по стабилни спрямо престолонаследника Михаил (1272 – 1300) - син на Тих от втората му жена Мария, сестра на Михаил VIII Палеолог, която нямала никакво отношение към Асеновия род.

Реалната опасност и нарастващата мощ на Яков Светослав и очертаването му на реален претендент за търновския престол срещу немощният Константин Тих, накарали Мария да действа бързо. За да не лиши сина си от властта над българското царство, тя „по византийски“ начертала план за действие. През 1275г. царицата поканила Светослав в Търново, уверявайки го с клетви че няма да му се случи нищо лошо.¹⁴⁷ Уповавайки се на тази клетва, вероятно подплатена с богати царски дарове, той пристигнал в Търново. Макар че в изворите не се съобщават подробности относно състоялата се срещата между Светослав и Мария, която преговаряла от името на българския владетел била постигната договорка между двете страни. Като пряк резултат от нея, по думите на Пахимер, Светослав въпреки възрастта си поискал от Мария да го осинови.¹⁴⁸ По всичко личи, че това странно на пръв поглед решение било компромисен вариант и за двете страни. От една страна царицата е искала да постави Светослав официално на второ място след сина си по реда на унаследяването на престола.

Същевременно, чрез потвърждаване на лоялността си към българското царство той трябва да признае върховенството на търновския владетел, загърбвайки децентралистките си намерения. Така тя се е надявала, че ще запази не само наследството на сина си Михаил, но и същевременно, че ще тушира напрежението, предотвратявайки избухването и на една евентуална гражданска война.

Самият Светослав, до голяма степен, също изглежда бил доволен от този акт. Чрез него той официално бил включен в редиците на царското семейство, като „син на българската господарка (деспина“, което още

¹⁴⁷ Този пасаж на: **Pachimeres** показва, че основанията на Светослав да не се доверява напълно на царица Мария са били основателни.

¹⁴⁸ **Pachimeres** цит по; **Златарски, В.** История... 542.

повече втвърдило позициите му и засилвало възможността да застане начело на търновския престол. За съжаление, истинската същност на този политически "фарс" разигран от царица Мария, пак по думите на Пахимер, излязъл най-много скоро, когато: *"онази коварната (Мария) убила оногова, който повярвал, че е осиновен от нея."*¹⁴⁹

Така, чрез този насилствен акт, в Търново се отървали от един натрапник, който повече от десет години заплашвал териториалната цялост и единство на българското царство.

Какво е станало непосредствено след смъртта на Светослав с неговите владения не е известно. По думите на П. Ников и преобладаващото мнение на повечето български историци, най-вероятно като изкуствено създадено феодално владение (конгломерат) от сепаратистичен тип, след смъртта му, то бързо се разпада на няколко по-малки части (области).

Но дали наистина се е случило точно това? Две години след смъртта на Яков Светослав (1279 г.), според една приписка към "Свърлижкото евангелие," авторът и Войсил Граматик чертае една по-различна картина. От изложението му става ясно, че областта на Свърлиг (югозападно от Видин), между Ниш и Пожаревац през този период влиза в пределите на Българското царство.¹⁵⁰ Или след смъртта на деспот Светослав, подвластните му територии преминали към Търновското царство по наследство право – *legitima hereditas*. Макар и тази теза на пръв поглед да изглежда напълно правдоподобно, базираща се на твърдите доводи на един съвременен очевидец, очевидно тя има и своите недостатъци.

От средата на 70 - те до началото на 80 - те години на XIII в. по времето, когато в Българското царство и Унгарското кралство протичали процеси на дълбока криза и упадък, областите по средното течение на Дунав навлизат в динамичен период на политическо развитие. Засилващите се

¹⁴⁹ **Pachimeres** цит по; **Златарски, В.** История... 542, бел. 2 – Пахимер не споменава как Мария е убила Светослав, но като се вземе под внимание, че последният се върнал във владенията си и там умрял, може да се предположи, че той бил отровен с бавнодействаща отрова.

¹⁵⁰ «Аз, раб Божии Костадин чътъц, а зовом Войсил Граматик писах книги сие перзвитеру Георгию, а зовом по Радосаву в граде Свърлизе в дни цара Иваила и при йепископе нишевцем Никодиме в лето 6747 индиктион стояху гръци под градом Тръновом.»

процеси на феодализация, белявали с характерните проявения на децентрализация и партикулизъм от страна на месната аристокрация, не подминават и далечния ”български” северозапад. Невъзможността на централната власт да се справи както с вътрешно политическото разложение, така и с външната опасност от честите татарски нападения, създавало своеобразен вакуум. В резултат скоро се появяват различни по вид владения, определени от повечето историци с пробългарска ориентация.¹⁵¹ Такова е и Браничевското владение (с център крепостта Ждрело),¹⁵² което било под властта на братята Дърман и Куделин.

Князете Дърман и Куделин

Както правилно отбелязва П. Ников, поне в началото на Тертеровото управление, централната власт в Търново не е била онази сила, която да вземе пряко участие в администрирането на опразнените от Светослав територии - Браничево и особено по отношение на Видинската област.¹⁵³

Разчитайки събитията през призмата на времето, по сведения на единствения и основен източник на информация за тези две владения – архиепископ Данило (1324 – 1337),¹⁵⁴ се налагат няколко интересни и факта. На първо място Деспот Шишман, както и браничевските князе [**вельмоужа**] Дърман и Куделин¹⁵⁵ имали обща етническа принадлежност.¹⁵⁶ Те принадлежат към висшите кръгове на онази куманската аристокрация, която е в много тесни връзки с Тертеровата династия. Това ни дава основание те да бъдат ”обвързани” с българското царство.¹⁵⁷ Нужно е да се отбележи и силната зависимост в политическо отношение от татарите на Ногай,

¹⁵¹ За друго становище по този въпрос вж.: **Ников, П.** История на Видинското княжество... 139.

¹⁵² При днешното с. Горняк, по поречието на р. Млава, Република Сърбия.

¹⁵³ **Ников, П.** История, с. 34; **Ников, П.** Северозападните български земи... 43-64.

¹⁵⁴ **Архиепископ Данило.** Животи краляева, с. 114 - 115

¹⁵⁵ За тях вж.: **Ников, П.** История... 38-39; **Ников, П.** Северозападните български земи... 138-139; **Ников, П.** Българи и татари през средните векове. БИБ, 1929, №3. 97-114; Българо-унгарски отн. от 1257-1277 г. Историко - критично изследване. 1920, 1-220. **Димитров, Хр.** Българо-унгарски... 193, 200-201; **Николов, Г.** Етапи... 75-76; **Николов, Г.** Сепаратизмът... 102-103; **Павлов, П.** Куманите... 16-26.; Същият: България, „Златната орда” и куманите. – Векове XVIII, 1989, № 2, 24-33. **Петкова, Ил.** Българският Северозапад... 12-21.

¹⁵⁶ **Иречек, К.** История на българите... 217, 292, 298; **Ников, П.** История... 35-36.

¹⁵⁷ Пак там, 114.

зависимост, която е по-силна от зависимостта от цар Георги I Тертер (1280 – 1292). Именно тези обстоятелства дават основание да видим коя е била онази катализиращата сила и основен фактор в процесите на обособяването и сравнително продължителното съществуване на тези две полусамостоятелни владения.

Тяхната поява и политическото им развитие ще е неправилно да се разглежда еднозначно и индивидуално, а трябва да е в пряка зависимост и взаимовръзка между тях. Съдбата им е обща, като свързващите звена в техните взаимоотношения се преплитат със сложните политически отношения между Унгарското кралство, Българското царство, татарите и набиращата сили сръбска държава.

Събитията около появата и сблъсъците на двамата братя Дърман и Куделин в Браничевската област [земля браничевскыя]¹⁵⁸ с унгарците и сърбите, през 80 - те и началото на 90 - те години на XIII в., са добре описани и известни. Тук ще отбележим само, че в хода на своите военни действия те не еднократно и открито се противопоставяли първоначално на Унгарското кралство, а в последствие и на неговите васали – сръбските властелини в райони с преобладаващо българско етническо население. Именно опирайки се на този факт, повечето историци още от самата им поява се опитват да ги причислят към кръга на куманската аристокрация, която е обвързана с българското царство. Неубедително ще е тук да кажем, че както подвластното им население и това от съседните им области, които също спадали към българската етническа общност не са останали безпристрастни към действията на двамата братя.¹⁵⁹ На фона на общата картина, белязана от постоянни набези и опустошения, в условията на относително слаба централна власт, те олицетворявали онази стабилна опора за местното население, която им гарантирала стабилно и сигурно съществуване.

¹⁵⁸ **Архиепископ Данило...** 115.

¹⁵⁹ Това е видно и от самите унгарски извори, в които се споменава, че походът на Magister Georgius е насочен не само към Дърман, но и "против българите" [contra Dormanum e Bulgaros]; **Ников, П.** Северозападните... 63.

Водейки адекватни военни и политически действия, разчитайки същевременно на татарската подкрепа в лицето на Ногай, скоро Дърман и Куделин предизвикали значителен страх и тревога в Унгарското кралство. Поради бушуващите междуособици, крал Владислав IV (1272-1296) трудно можел да отдели сили и средства за справяне с тяхното самовластие в района. Въпреки това, той положил значителни усилия,¹⁶⁰ които в крайна сметка се увенчали с пълен неуспех.

Успехите на двамата самовластни велможи още повече повдигнали самочувствието им и затвърдили позициите им. Пред невъзможността открито да се справи с тях, унгарският крал предприел нови административни и политически мерки за справяне с тези полунезависими феодала, които до голяма степен целели да гарантират унгарските интереси в региона. Тези действия в последствие, оказали негативно влияние върху съдбата и политическото развитие както на региона, така и на Видинската област.

През 1284 г. пред опасността от реалното откъсване на Браничевската област и на части от източната Мачванска бановина,¹⁶¹ унгарският крал поверил последната под властта на своя зет и васал сръбският экс крал Стефан Драгутин (1274 - 1282).¹⁶² Целта на Владислав IV била ясна - чрез териториални отстъпки да привлече сръбския крал в борбата му срещу браничевските владетели.

Реалната власт обаче, независимо от установяването на номинална сръбска власт над цялата област, останала в ръцете на унгарското кралство по тези земи.

Скоро след това събитие, Стефан Драгутин изцяло ангажирал своето внимание на изток, към Браничево. Там, с помощта на своя брат - сръбският крал Стефан Урош II Милутин (1282 - 1321), успял не само да се противопостави на двамата независими велможи, но и да ги принуди да напуснат областта, бягайки през територията на Видин, владение на

¹⁶⁰ За значителните, но очевидно неуспешни унгарски действия срещу Дърман и Куделин, свидетелства една кралска грамота от този период, в която се споменават "заслугите" на бан Георги. За нея вж. **Ников, П.** Към историята... 47, 51 (превод).

¹⁶¹ История на България. Т. III. 291.

¹⁶² **Матанов, Хр.** Средновековните Балкани... 294-296.

Шишман, към реалния им сюзерен татарският темник Ногай. Благодарение на този си успех през 1291 г.,¹⁶³ той успял трайно да присъедини към своите владения както Мачванската област (с център Белград), така и цялата Браничевска област. По този начин изместил границите на своите владения на изток - до Железни врата и вододела между реките Морава и Тимок. С това териториално разширение, той се превръщал в сериозен фактор и заплаха за видинския деспот.¹⁶⁴

Управление на деспот Шишман (1292 – 1308/9)

Загубата, по думите на Ив. Божилов, била сравнително бездушно преживяна от Търновското царство.¹⁶⁵ То нямало адекватно военно и политическо решение на създалата се ситуация. Не така обаче реагирал реалният им сюзерен - татарският хан и неговият васал, видинският деспот Шишман,¹⁶⁶ чийто владения (вече погранични) също били застрашени от нарастващата сръбска експанзия.

За повечето историци, появата на деспот Шишман в северозападните български земи (края на XIII в.) като областен господар на Видин, може да се характеризира като съвсем естествен резултат от общите процеси и явления, свързани с децентрализацията и самообособяването на самостоятелни или полусамостоятелни феодални структури (владения), които са характерни за периода на Късното Средновековие.¹⁶⁷

Деспот Шишман остава една от изключително интересните и емблематични личности, наложили се с трайна следа не само в историята на града, но и на средновековната българска държава. Незатихващ е интересът и вниманието, с които той привлича изследователите. Кръгът от въпроси, занимаващи повечето учени, са от една страна неговият произход, връзката му с българската аристокрация и управляващите кръгове в държавата, а от

¹⁶³ Димитров, Хр. Българо-унгарски... 200; История на България... 291.

¹⁶⁴ Ников, П. История... 51-52.

¹⁶⁵ Божилов, Ив. Гюзелев, В. История... 533.

¹⁶⁶ Ников, П. История, с. 3-123; Николов, Г. Етапи на сепаратизма... 75-76; Бурмов, А. История, 1-58; История на България. Т. III. 291.

¹⁶⁷ Николов, Г. Етапи на сепаратизма, с. 75 - 76; Бурмов, А. История, с. 1 - 4; Бояджиев, Ат. Очерк за Бдин при управлението на цар Иван Срацимир. Възход от апанаж до самостоятелно царство. – В: Годишник на Департамент „История”. Т. V-VI. 2010-2011.

